

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ РИЗИКІВ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ

© Дуфенюк О.М., 2007

Висвітлено особливості застосування в Україні та зарубіжних країнах різноманітних інструментів нейтралізації підприємницьких ризиків у сфері сільськогосподарського виробництва, зокрема інструментів хеджування та страхування. Досліджено проблеми та недоліки механізму захисту агровиробників від різних видів ризиків в умовах становлення й розвитку ринкових форм господарювання, визначені основні напрями його удосконалення.

In the article the features of application are reflected in Ukraine and foreign countries of various instruments of neutralization of enterprise risks in the field of agricultural industry, in particular instruments of hedging and insurance. An author explore problems and lacks of mechanism of defense of agricultural enterprises from different types of risks in the conditions of becoming and development of market forms of menage, certain basic directions of his improvement.

Постановка проблеми

Належне функціонування аграрного сектора економіки – одна з передумов формування незалежної економічно стабільної держави. Водночас, агровиробництво у національному господарстві має особливий характер, що не дає змоги йому займати домінуючу позицію у міжгалузевій конкуренції. Залежність стану сільськогосподарської галузі від природних чинників, її сезонність та циклічність зумовлюють відсталість цієї галузі в технологічному сенсі порівняно з промисловістю. Капітал, вкладений у сільське господарство, приносить меншу віддачу та супроводжується високим ступенем ризику. Окрім того, сільське господарство є порівняно статичною галуззю, яка повільніше за інші пристосовується до зміни технологічних та економічних умов виробництва. Усе це зумовлює необхідність особливого ставлення держави до агросфери, зокрема щодо застосування окремих фінансових методів відновлення та прискорення її розвитку. Пріоритетне місце серед таких методів належить інноваціям, однак, сьогодні, великою перешкодою розвитку інноваційного менеджменту на сільськогосподарських підприємствах є гострий дефіцит інвестиційних ресурсів, зумовлений несприятливим інвестиційним кліматом галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням активізації інвестиційної діяльності в аграрній сфері економіки присвячені праці багатьох вітчизняних науковців, зокрема Л. Абсави, В. Благодатного, П. Гайдучького, М. Гладія, М. Дем'яненка, І. Лукінова, І. Лютого, І. Михасюка, Є. Майовця, Г. Підлісецького, П. Саблука, С. Юрія, В. Юрчишина та ін. Дослідження відзначених вчених, а також власні авторські дослідження цієї проблеми показали, що однією з найважливіших причин непривабливого інвестиційного клімату аграрної сфери національної економіки є високий ступінь ризику у сфері агровиробництва та низька прибутковість сільськогосподарських підприємств. Своєю чергою низька прибутковість сільгоспвиробників є наслідком обмеженого платоспроможного внутрішнього попиту, великих маркетингових витрат, невизначеності і різких коливань цін на сільськогосподарську продукцію та обмеженого доступу до кредитних ресурсів, а високий ступінь ризику зумовлений відсутністю необхідних механізмів його нейтралізації.

Постановка цілей

У зв'язку з цим доцільним вважаємо детальніше проаналізувати вітчизняний та зарубіжний досвід застосування різноманітних інструментів механізму нейтралізації підприємницьких ризиків

агровиробників, щоб виявити причини його неефективності та можливі шляхи удосконалення в сучасних умовах розвитку національної економіки.

Виклад основного матеріалу

Отже, як ми зауважили вище, сільськогосподарське виробництво є дуже ризиковим видом підприємницької діяльності, що зумовлено різноманітними чинниками. Поряд із цим, за результатами досліджень Міністерства сільського господарства США (далі МСГ США) було визначено три основні види ризиків, які впливають на життєздатність фермерських господарств: невизначеність у цінах на товари; зменшення урожайності або продуктивності худоби; зміни законодавства.

Проте на відміну від українських сільгоспвиробників, американські фермери мають значний вибір інструментів для зменшення ступеня ризиків. Найпоширенішими серед них є: диверсифікація діяльності, вертикальна інтеграція, контракти на виробництво, форвардні контракти, хеджування (ф'ючерси та опціони), резервування коштів або ліквідних активів, страхування урожаю та доходів. Однак насамперед треба зауважити, що більшість фермерів використовують комбінацію стратегій та інструментів протистояння ризикам, оскільки вони стикаються з різними елементами ризиків або вирішують певну проблему різними методами. І якогось єдиного універсального підходу у цій справі не існує. Поряд із тим, стратегією № 1 для фермерських господарств різних розмірів, різної спеціалізації та регіонів є резервування коштів (або ліквідних активів) для забезпечення відповідних заходів у разі надзвичайних обставин, а також для того, щоб вчасно скористатися сприятливими можливостями [5, с. 62].

Серед спеціальних інструментів захисту сільськогосподарських виробників від небажаних для нього цінових змін особливе значення належить хеджуванню. Найрозповсюдженішими інструментами хеджування є форвардні та ф'ючерсні контракти, а також опціони. У розвинутих країнах більша частина створеної в аграрному секторі продукції реалізується саме за форвардними контрактами. Суть такого контракту полягає в тому, що виробник домовляється з покупцем про постачання конкретного товару у визначеній кількості, на визначену дату, за визначеною ціною. Отже, форвардний контракт гарантує збут продукції ще до початку її виробництва. Об'єктом форвардного контракту можуть бути будь-які активи. Він не є стандартизований. Однак як правило, форвардні контракти укладаються не на весь передбачуваний обсяг продукції, а на більшу її частину, щоб потім не довелося шукати, де її придбати, якщо продукції буде вироблено менше від законтрактованої. Якщо ж продукції буде вироблено більше, то її надлишки реалізуються через спотові біржі (тобто біржі, на яких торгують реальним товаром) за демпінговими цінами.

Що ж стосується ф'ючерсних контрактів, то вони являють собою стандартизований форвардний контракт, укладений винятково на біржі, яка має право на торгівлю визначеними товарами. Такий контракт укладається на стандартизований немонополізований товар, який може зберігатися тривалий час (зерно, олійні, м'ясо ВРХ в тушах, ВРХ у живій вазі тощо). Але особливістю ф'ючерсних контрактів є те, що продавець такого контракту на товарній біржі зазвичай не збирається постачати реальний товар, так само як і покупець не розраховує його одержати. Кожен із них у певний момент закінчення терміну контракту анулює свої зобов'язання протилежною операцією (так званою офсетною угодою). Тобто ті учасники ринку, які придбали контракт на поставку (продаж) товару, купують протилежний контракт на купівлю такого товару, а ті, котрі купили контракт на купівлю, купують відповідний контракт на продаж. І лише в тому разі, коли позиція власника контракту до моменту його виконання залишається відкритою (тобто не було укладено офсетної угоди) він повинен реально виконати свої зобов'язання.

Отже, за допомогою ф'ючерсів, товаровиробник може захистити себе від падіння цін. Важливим є й те, що ф'ючерсний контракт (на відміну від форвардного) передбачає гарантоване його виконання, бо укладається винятково на біржі. Американські біржі вважають першочерговим завданням захист інтересів клієнтів. Для цього створена багатоступенева система страхування клієнтів від дефолту (відмови від виконання зобов'язань). Оскільки всі операції на біржі здійснюються через посередників (брокерів), фактична угода в сесійній залі укладається між двома брокерами. Якщо клієнт брокера відмовляється платити, його переслідують у судовому порядку, але його зобов'язання за контрактом тим часом повинен негайно виконати сам брокер. Для цього він використовує так званий "страховий фонд", який формується за рахунок обов'язкових внесків

клієнтів під час укладання ф'ючерських угод. Сума таких внесків ("леверідж") доволі обмежена і становить приблизно 5 % кожного окремого контракту.

Якщо коштів загального страхового фонду не вистачає, біржовий комітет має право продати місце брокера (ціна якого може сягати мільйонів доларів). Якщо й цього не вистачає, для покриття боргу біржа залучає свої надлишкові активи, а також страховий фонд, створений усіма членами клірингової палати, що несуть повну консолідовану відповідальність перед клієнтом. Отже, на американських біржах зобов'язання виконуються за будь-яких умов.

Крім ф'ючерських контрактів на біржах торгують опціонами. На відміну від ф'ючерсів, опціони передбачають не зобов'язання, а право придбати або продати (за певну плату) ф'ючерський контракт, коли його ціна сягне визначеної межі. У підсумку, опціонні контракти забезпечують отримання зиску від сприятливого руху цін.

Отже, розвинутий біржовий ринок за допомогою відповідних фінансових інструментів, без особливих труднощів, вирішує питання реалізації сільськогосподарської продукції. Західний виробник має широкий вибір. Уклавши форвардний контракт на поставку товару (наприклад, з місцевим елеватором) або продавши відповідний ф'ючерський контракт на товарній біржі, він зможе легко одержати під ці угоди кредит у банку і зрештою ще до початку виробництва залучити ресурси, гарантувати збут, спланувати виробництво.

Український товаровиробник таких можливостей сьогодні ще не має і через проблеми реалізаційних витрат господарства недоотримують значні суми доходів. Схема збуту продукції через біржі залишається складною і непопулярною. А зумовлене таке становище тим (на нашу думку), що внаслідок кризового стану аграрного сектора економіки, запровадження елементів реальної біржової діяльності в Україні супроводжується постійними відступами від її класичних схем і пошуками нових (власних) методів та інструментів, спрямованих на вирішення нагальних проблем, які здебільшого ускладнюють ситуацію [2].

Нормативно-правова база з питань біржової діяльності є логічно-неузгодженою і суперечливою, важливими є проблеми консолідації бірж, підготовки кадрів, стандартизація контрактів. Досі не впроваджено в практику механізму захисту учасників аграрного ринку від цінових коливань за допомогою ф'ючерсів та опціонів.

Крім хеджування важливими інструментами нейтралізації сільськогосподарських ризиків і, насамперед, ризиків, пов'язаних зі значним коливанням урожайності, є страхування. Адже воно не лише сприяє збереженню коштів, вкладених у вирощування сільськогосподарської продукції у разі якихось катаклізмів, але й виступає передумовою кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств.

У розвинутих країнах система страхування сільськогосподарського виробництва передбачає наявність державного та приватного страхування і в тому разі, коли фактична урожайність виявляється меншою від застрахованого виробником рівня, він отримує певні виплати.

У США державне страхування передбачає захист від різноманітних природних лих, тоді як страхування від граду можуть здійснювати приватні страхові компанії. Загалом відповідним видом страхування урожаю у США охоплено 40 % всіх сільськогосподарських угідь. Але, поряд із тим, коли індивідуальні зусилля подолати фінансові негаразди виявляються марними і серйозні втрати загрожують великій кількості фермерських господарств, федеральний уряд часто приходиться на допомогу, надаючи прямі виплати, позики та інші субсидії. Компенсація за збитки, заподіяні стихійними лихами, сплачується навіть тим, хто не страхував свого урожаю. Однак умови її отримання мають свою специфіку.

Насамперед, треба зауважити, що допомога фермерам, котрі страхували урожай, є більшою, ніж тим, хто урожай не страхував, але, ті фермери, котрі отримали допомогу, були зобов'язані застрахуватись у майбутньому на два роки. Крім того, законодавством заохочується укладання страхових угод на більші суми і з цією метою для субсидування страхових виплат фермерам резервуються спеціальні бюджетні кошти.

Отже, можемо спостерігати прив'язування одержання урядової допомоги до використання інших інструментів управління ризиками (зокрема страхування урожаю), що забезпечуватиме фермерам більший захист у кризових ситуаціях у майбутньому.

Цікавим є те, що подібна стратегія державного субсидування сільськогосподарських ризиків практикується у країнах Західної Європи (див. таблицю).

Державне субсидування сільськогосподарських ризиків у країнах Європи

Назва країни	Субсидовані ризики	Умови отримання субсидії	Специфічні особливості державного субсидування
Франція	Будь-які стихійні лиха, за винятком граду (для всіх культур) і бурі (для зернових, винограду, соняшнику, бобових)	<ol style="list-style-type: none"> Офіційний документ, що підтверджує заподіяний стихією збиток Підтвердження факту страхування споруд фермера від пожеж Недобір ураженої стихією культури становить не менше 27 %, а збитки по господарству в цілому – не менше 14 % 	<ol style="list-style-type: none"> Розмір фінансової допомоги диференціюється залежно від розміру збитку і може бути збільшений на 5–10 %, якщо фермер страхувався по ризику “град” Сума допомоги зазвичай не перевищує 45 % збитків Процедура одержання субсидії тривала і складна. У більшості випадків її отримують через 1–2 роки
Італія	Град, мороз, вітер, посуха	<ol style="list-style-type: none"> Територіальне розташування ферми – район природного лиха Збитки фермера – не менше 35 % валового збору урожаю 	<ol style="list-style-type: none"> При визначенні права на субсидію не враховуються збитки, що страхуються, та тваринницька продукція.
Іспанія	Для озимих зернових культур, бобових, винограду Riojas і Lanzarote та для цибулі – град, пожежа, буря, паморозки, дощ, повінь, посуха, хвороби і паразити; для інших культур – град, буря, паморозки і повінь	<ol style="list-style-type: none"> Страхування урожаю. Різниця між гарантованою застрахованою і реальною кількістю зібраної продукції. 	<ol style="list-style-type: none"> Гарантована кількість продукції становить 0,65 передбачуваного урожаю Страхова сума залежить від обсягу застрахованої продукції і ціни, яку щорічно оголошує уряд Розмір субсидії становить 80–100 % страхової суми.
Німеччина (федеральна земля Баварія)	Повені, бурі, інші природні катаклізми	<ol style="list-style-type: none"> Вичерпані власні фонди і позикові кошти. Збитки перевищують 3000 DM. 	<ol style="list-style-type: none"> Субсидування являє собою кредитну допомогу (субсидія на зменшення вартості банківської позики) або допомогу при стихійному лихові (що не підлягає поверненню) Розмір допомоги для збитків до 10000 DM не повинен перевищувати 35 % офіційно встановлених збитків
Австрія	Град – для всіх культур; паморозки – для винограду і польових культур	<ol style="list-style-type: none"> Підтвердження експерта про те, що сталася страхова подія Заподіяні збитки перевищують 1090 євро 	<ol style="list-style-type: none"> Законного права на одержання допомоги не існує, допомога надається за наявності коштів Субсидія фінансується спеціальним фондом у розмірі 25 % страхової премії фермера; ще 25 % виплачує бюджет федеральної землі

Джерело: складено за даними статті: Державне субсидування сільськогосподарських ризиків у країнах Європи // Пропозиція. – 2001. – № 6. – С. 26–27.

Аналізуючи наведені у таблиці дані, можемо зауважити, що кожна з країн має свої відмінності та специфічні особливості державного субсидування. Це стосується і виду субсидованих ризиків, і умов отримання субсидій. Але спільним для більшості країн є те, що держава компенсує збитки лише тим фермерам, які частину ризиків страхують у страхових компаніях за власні кошти. Показовим у цьому плані є досвід Іспанії. Державна система сільськогосподарського страхування цієї країни – найрозвинутіша в Європі. Вона субсидується урядом і за допомогою так званого “інтегрального” покриття забезпечує повний захист від природних катаклізмів [1, с. 27].

Отже, можемо стверджувати, що на фоні загальної тенденції до скорочення державної підтримки агросфери, розвинені країни світу заохочують своїх агровиробників диверсифікувати ризики, використанням різноманітних інструментів і, насамперед, страхування.

В Україні становлення страхового бізнесу відбувається дуже повільно і через відсутність страхового захисту багато сільськогосподарських підприємств отримують збитки. Серед причин, що гальмують розвиток страхування в Україні, виділяють такі:

по-перше, відсутня достатня законодавча база: закон про страхування ризиків в аграрному секторі України ще невідпрацьований;

по-друге, страхові компанії досі не набули позитивного суспільного іміджу, через що підприємці не спішають співпрацювати з ними;

по-третє, у разі усвідомлення необхідності страхуватися можливості реалізації такого бажання жорстко обмежуються наявними коштами, які необхідні для сплати страхового внеску. Саме цю останню причину вважаємо найважливішою сьогодні, особливо у світлі постанови Кабінету Міністрів України № 1000 2000-го р., що зобов'язує сільськогосподарські підприємства страхувати в обов'язковому порядку урожаї зерна та цукрового буряка. При цьому треба зауважити, що введення в дію зазначеної постанови було зумовлене, прийнятим кілька років тому Законом України "Про стимулювання розвитку сільського господарства у 2001–2004 роках". Саме цим законом було передбачено обов'язкове страхування посівів зернових та цукрового буряка для всіх сільськогосподарських товаровиробників. Крім того, згідно з законом, подібно до зарубіжних країн, страхові платежі сільгоспвиробників повинні компенсуватись із державного бюджету в розмірі 50 %. За твердженнями деяких урядовців, реальністю така компенсація може стати лише тоді, коли розміри страхових тарифів не перевищуватимуть 4 %. Підрахунки показали, що лише на страхування зернових у сумі 30 млн. т, за ставки страхового тарифу у розмірі 4 %, з бюджету на компенсацію необхідно виділити 340 млн. грн.

У 2002 р. на зазначені цілі планувалося виділити 476 млн. грн., але згодом (і це вже стає звичною практикою) ця сума була зменшена до 50 млн. грн.

Сьогодні ліцензії на надання страхових послуг за пільговими умовами отримали близько сотні страховиків. Багато із них у минулому році свідчили про перспективність розвитку такого виду страхування, оцінюючи ємність ринку в мільярд гривень. Однак після прийняття бюджету на 2003 рік, оптимістів поменшало, адже кошти на компенсацію страхових платежів у ньому не були закладені. Аналогічна ситуація спіткала бюджет на 2004-й, 2005-й та 2006-й роки [4]. Отже, можемо зробити висновок, що здешевлення страхових платежів залишилося лише декларацією, а якщо врахувати високі страхові тарифи (6,5–9,5 %), передбачені правилами страхування, та відсутність коштів у більшості сільськогосподарських підприємств, то розвиток обов'язкового страхування вважаємо малоімовірним.

Натомість, останнім часом страховики активізували розвиток добровільних видів сільськогосподарського страхування. На противагу компенсаційному страхуванню створюються нові страхові програми з нижчими тарифами та гнучкими правилами. Близько десяти великих страхових компаній, заснованих на банківському капіталі, заявили про намір об'єднатися у страховий пул. Але страхування в агросекторі традиційно вважається найризиковішим і найзатратнішим. У разі стихійного лиха можуть постраждати цілі райони, а тому суми страхових відшкодувань можуть бути дуже великими. У зв'язку з цим, не вирішеною залишається проблема перестрахування сільськогосподарських ризиків. На думку фахівців це під силу лише іноземним компаніям, бо національні не мають необхідної потужності. Однак домовитися з іноземними партнерами про перестрахування ризиків у країні з невисоким (м'яко кажучи) іміджем важко. До того ж, перестраховують такого типу ризики у світі дуже обмежена кількість компаній, тобто цей ринок дуже вузький.

Висновки

Підсумовуючи результати дослідження, можемо зробити такі висновки:

1. Важливими методами залучення інвестиційних ресурсів у сільськогосподарське виробництво є спеціальні методи, спрямовані на нейтралізацію підприємницьких ризиків у цій специфічній галузі національної економіки, оскільки надзвичайно високий ступінь ризику цього виду діяльності зумовлює її непривабливість як для внутрішніх, так і для зовнішніх потенційних інвесторів.

2. Найпоширенішими інструментами захисту сільськогосподарських виробників від різних видів ризиків є хеджування та страхування. Аналіз зарубіжного досвіду використання фінансово-кредитних та спеціальних методів механізму показав, що вони є надзвичайно різноманітними. Це забезпечує фермерам потрібний доступ до фінансових ресурсів та широкий вибір інструментів зменшення ступеня ризику, а на цій основі – якнайвигідніше задоволення своїх інвестиційних потреб. Важливе значення у цьому аспекті належить ефективному інформаційному забезпеченню діяльності виробників, завдяки мережі різноманітних дорадчих служб.

Безпосередня участь держави в зазначених заходах поступово зменшується, проте, коли індивідуальні зусилля подолати негаразди вичерпуються, уряди більшості розвинутих країн приходять на допомогу фермерам, надаючи позики, прямі виплати та субсидії.

3. В Україні практика використання зазначених інструментів є незначною і містить більше недоліків, ніж переваг. У зв'язку з цим, першочерговими напрямками удосконалення механізму нейтралізації підприємницьких ризиків у сільськогосподарському виробництві вважаємо: по-перше, усунення суперечностей та неузгодженості нормативно-правового забезпечення страхування й хеджування сільськогосподарських ризиків; по-друге, забезпечення необхідної державної підтримки обов'язкового страхування сільськогосподарських виробників, шляхом резервування відповідних коштів у бюджеті або створення спеціального страхового сільськогосподарського фонду; і по-третє, підвищення ліквідності біржового ринку, консолідація бірж, забезпечення гарантованого виконання контрактів на біржі та інших належних умов, а, насамперед, правових для застосування ф'ючерсів та опціонів.

Перспективи подальших досліджень

Перспективним напрямом подальших досліджень зазначених проблем вважаємо розробку заходів, спрямованих на стимулювання приватних страхових компаній до участі у страхуванні сільськогосподарських виробників та удосконалення ризик-менеджменту на мікрорівні, тобто на рівні окремого сільськогосподарського підприємства.

1. *Державне субсидування сільськогосподарських ризиків у країнах Європи // Пропозиція. – 2001. – № 6. – С. 26–27.* 2. *Дуфенюк О.М. Біржа як необхідний елемент механізму залучення інвестицій в аграрний сектор економіки України // Фінанси України. – 2001. – № 9. – С. 111–116.* 3. *Закон України “Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 рр.” від 18 січня 2001 р. // www.rada.kiev.ua;* 4. *Закони України “Про державний бюджет України” на 2002–2006 роки // www.rada.kiev.ua.* 5. *Харвуд Дж., Хейфнер Р., Перрі Дж. Управління ризиком: фермери оволодівають засобами протистояння ризиком в агробізнесі // Пропозиція. – 1999. – № 12. – С. 62–64.*

УДК 657.1: 661.152] (477)

Х.Л. Дюкарева

Київський національний торговельно-економічний університет

УПРАВЛІННЯ ЗА ЦЕНТРАМИ ПРИБУТКОВОСТІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ВИРОБНИЦТВА МІНЕРАЛЬНИХ ДОБРИВ

© Дюкарева Х.Л., 2007

Запропоновано новий підхід до управління підприємствами виробництва мінеральних добрив в Україні. Досліджено фінансовий стан підприємств виробництва мінеральних добрив та виявлено основні проблеми класу. Розглянуто та обґрунтовано децентралізований підхід до управління підприємствами мінеральних добрив. Розкрито методику управління на основі центрів прибутковості та її основні складові із спробою їх адаптації до вітчизняних підприємств виробництва мінеральних добрив.

In clause it is offered the new approach to management of the enterprises producing mineral fertilizers in Ukraine. The financial condition of the enterprises is investigated and found the basic problems of a class. It is opened and generalized the approach of decentralization to management of the enterprises producing mineral fertilizers. It is offered a technique of management behind the centers of profit and its basic components. It is tested them to adapt for the domestic enterprises producing mineral fertilizers.

Постановка проблеми

У сучасних економічних умовах, вітчизняним виробникам мінеральних добрив необхідно шукати нові ефективні механізми управління діяльністю, які б забезпечили глибоку аргументацію, активну дію, прозорість і контрольованість управлінських рішень. На підприємствах України сформу-